

Un polemist necruțător și intratabil – I.E.Torouțiu

**Motto: Într-adevăr, originalitatea universului constă
în marea sa dezordine, ordonată de necesitate.**

Gheorghe Sîrbu

Natalia LUNIC, șef oficiu

In fondul de carte veche / rară al Bibliotecii Universitare bălțene se află colecția Torouțiu integral, toate cele 13 volume de **Studii și documente literare**, apărute între anii 1931 - 1946 la Editura Institutul de Arte Grafice “Bucovina” I.E.Torouțiu.

Cine a fost acest cărturar bucovinean și ce urme a lăsat el în cultura română?

Cercetătoarea Oltea Prelucă menționează: “*Ilie E. Torouțiu, erudit cărturar bucovinean, a fost una dintre cele mai generoase și mai pilduitoare personalități ale istoriei noastre din prima jumătate a secolului trecut, figură marcantă a vieții culturale românești interbelice despre care, din nefericire, doar puțină lume mai știe câte ceva...*”

Ilie E.Torouțiu s-a născut la 17. 06. 1888, la Solca, într-o familie de țărani săraci, a făcut liceul la Suceava, iar studiile universitare la Cernăuți și în Germania, unde a și rămas asistent universitar la Frankfurt-am-Main (1911 - 1913). Revenit în Bucovina, este concentrat și reformat la începutul războiului mondial (1914), apoi se refugiază în România, pentru a se alătura celorlalți bucovineni care militau pentru dezrobirea provinciei. Activează în calitate de profesor de germană la Liceul “Dimitrie

Cantemir” din București. Își face ucenicia la o tipografie mică, fiind colaborator al **Revistei Bucovinei** (revistă cu profil enciclopedic), ca mai târziu, acest om întreprinzător, idealist, profund și muncitor, să ajungă să-și conducă noua sa tipografie “Bucovina”.

A debutat, în 1911, cu o culegere de folclor **A fost**

odată, a efectuat traduceri, apoi “*cu armătura temeinică a formației sale filologice de tip german, Torouțiu s-a consacrat la început elaborării unor studii de economie statistică, dicționare, continuând cu lucrări de istorie literară, cu precizări, rectificări despre scriitorii diverși și inegali ca valoare, lămuriri istoriografice oneste, cercetări comparativiste de acribie uni-versitară (circulație de motive, influențe, relații între germană și română îndeosebi)*”. (Valentin Chifor în **Dicționarul scriitorilor români**, R - Z, Buc., 2002, pp. 585 - 586) E recepționat drept un “*polemist necruțător și intratabil*” care “*a surpat gloriei și gloriei literare*” (Constantin Cubleșan). O simplă enumerare a celor

mai importante scrieri ale sale e în stare să justifice, să argumenteze alegerea sa, la 26 mai 1936, în calitate de membru - corespondent al Academiei Române: **Oameni și cărți** (Solca, 1914), **Carmen Sylva în literatura română** (Cernăuți,

1924), **Immanuel Kant în filosofia și literatura română** (București, 1925), **Modernismul: Symbolism – impresionism – expresionism** (București, 1924), **Heinrich Heine și heinismul în literatura română-nească** (București, 1930), **Hermann Sudermann în literatura românească** (București, 1930), **Her-mann și Dorothea – Enăchiță Văcărescu. Pagini din monografia Goethe** (București, 1931), **Pagini de istorie și critică literară** (București, 1931).

Opera sa de bază rămîne însă a fi seria de **Studii și documente literare** în 13 volume, circa 8000 de pagini, colecție care se află zilnic la îndemîna cititorului bălțean. *“Anume după apariția primului volum din Studii și documente literare, subliniază Oltea Prelucă, numele lui Torouțiu va fi mai des vehiculat de filologii români ce-i vor recunoaște meritele acestui harnic și tăcut muncitor în grădina cuvintelor.”* Astfel, în toamna lui 1931, Perpessicius semnală în *Cuvîntul* din 26 noiembrie apariția unui „început de faptă editorială de la care istoriografia românească are numai bine de așteptat”, autorul fiind apreciat analogic, drept „un Hurmuzache al celor literare, de extensiunea și importanța celui istoric.” *“I.Torouțiu, remarcă Zigu Ornea, a fost întotdeauna mîndru de posibilitatea publicării registrului conținînd procesele - verbale ale Junimii”.*

Aceeași Oltea Prelucă livrează informații prețioase despre structura alesului cărturar: *“Chiar de la stabilirea sa în București, întîi ca profesor la Liceul „Cantemir Vodă”, ca proprietar de librărie, apoi de tipografie și întemeietor al Institutului de Arte Grafice „Bucovina”, Ilie E. Torouțiu va dovedi, pe de o parte, o ambiție ieșită din comun pentru a-și asigura un loc al său într-o lume care-l privea ca pe un străin, pe de altă parte, o loialitate statornică pentru bucata lui de țară și pentru oamenii acesteia, casa lui fiind gazdă primitoare pentru bucovinenii ajunși, pentru cine știe ce pricini în capitală, iar editura și tipografia lui dînd posibilitatea afirmării unor condeie ale pribegilor din țara fagilor, alături de lucrări ale unor nume cunoscute și apreciate în peisajul literar românesc”.*

După cum putem observa, Torouțiu va activa în mai multe direcții, dăruindu-se cu trup și suflet activităților de editor, publicist, istoric literar, folclorist. Însă înainte de toate, cum spune pe bună dreptate N. Georgescu, I.E.Torouțiu este *“unul dintre ultimii filologi cu retorică de la noi”*, devenit un eminescolog temerar. A comentat poeziile eminesciene preconizînd editarea unui volum cu titlul **Exegeza eminesciană**, cu subtitlul **Poeziile antume din punct de vedere filologic**. E o *“cercetare suplă a sa, spectaculoasă, incitantă chiar sub aspect metodic, scrisă alert, ușor de receptat”.* (N.Georgescu) I. E. Torouțiu este unul dintre *“cei ce s-au apropiat de opera lui Eminescu și au aprofundat studiul acesteia”*. Nu s-a putut trece peste contribuția fundamentală a lui I.E.Torouțiu adusă în editarea operei eminesciene. *“Contribuția critică a lui I.E. Torouțiu la discutarea edițiilor lui Eminescu de pînă la el, menționează C. Cubleşan, este de o însemnătate fundamentală, nu numai pentru editarea de aici înainte a textelor eminesciene, ci pentru înțelegerea ideatică a acestora din punct de vedere filologic”.* Iar Perpessicius susținea că I.E. Torouțiu este *“ultimul cuvînt în materie de editare a textului eminescian”.*

Pentru unii contemporani, precum Pompiliu Constantinescu, Tudor Vianu, Torouțiu a fost publicist înainte de toate, căci a colaborat la diverse publicații ale timpului, cu precădere de profil lingvistic și literar. Conduce efectiv revista *Floarea Soarelui* (1927 - 1929), *“revistă de influență culturală iorghistă, în impecabile condiții grafice și cu colaborări de ținută* (L.Papuc). La 1 ianuarie 1939, devine directorul celebrei reviste **Convorbiri literare**. Conduce publicația între anii 1939 - 1944, o perioadă extrem de grea, care va marca dureros existența întregii ființe românești. Va închina aceste reviste tot sufletul și resursele sale financiare. Din toate cîte le-a realizat, se poate vedea cu claritate că a fost un om harnic și perseverent. Sub direcția sa apar mai ales studii de istorie literară, majoritatea referitoare la foștii membri ai **“Junimii”**. *“Cu o bogată activitate publicistică, polemist de*

temut în perioada interbelică, consemnează Oltea Prelucă, va continua să traducă și va realiza importante lucrări de literatură comparată, aplecându-se mai ales asupra influențelor germane în literatura și filosofia română”. Aprecierile aparținând profesorului Carlo Tagliavini, de la Universitatea din Bologna, care primise cărțile lui Torouțiu (monografiile despre Heine și Sudermann) sînt semnificative în acest sens: „...mi se pare că lucrările domnului Torouțiu sînt între cele mai bune cercetări de literatură comparată.” Va fi supranumit **“Meritosul popularizator de literatură germană”**, căci Torouțiu ne-a dat și traduceri din Hebbel, Grillparzer și Anzengruber (Gallia Tudor). Apreciind că „domnul I.E.Torouțiu restabilește sau stabilește pentru înția dată o serie de percepte pentru studiile literare”, P. Iroaie consideră: „Literatura română și străină, îndeosebi cea germană, îi oferă un abundent material comparativ din confruntarea căruia reies trăsăturile caracteristice ale fenomenelor literare.”

N. Georgescu afirmă că I.E. Torouțiu este *“unul din marii mentori”* ai culturii române. Lucrarea sa **Studii și documente literare**, realizată în colaborare parțială (numai primul volum) cu bibliograful român Gh. Cardaș, a devenit o lucrare indispensabilă istoriei literare. *“Erou civilizator”* al culturii românești tradiționale, Torouțiu, prin cele 13 tomuri masive de **Studii și documente literare**, respectiv corespondența junimiștilor și sămănătoriștilor, cu note, comentarii și indici, reprezintă proba sacrificiului unei vieți de cărturar. Colecția **Studiilor...** era considerată istorică deja în 1936. Perpessicius o numea *“...operă cu perspective de monumentalitate”*. Similară este și aprecierea posterității: *“Cel mai mare merit al lui Torouțiu în cultura română rămîne însă publicarea, în treisprezece volume, a colecției „Studii și documente literare”, circa 8 000 de pagini care cuprind corespondența membrilor „Junimii” și pe cea a „Sămă-nătorului”, însoțite de cuprinzătoare și judicioase note și comentarii ale autorului, menite să scoată la lumină adevărul despre oameni și fapte care au fost, despre o epocă de așezare a statului și culturii*

române pe noi coordonate, despre cei care, prin truda și cu sudoarea lor, au arat pe ogorul sfintei limbi române.” (Oltea Prelucă)

Pentru a afla cît mai multe despre un secol anume, cercetătorul literar apelează la toate mărturiile pe care le poate oferi epoca dată. *“Memoriile, consideră Z. Ornea, constituie [aproape] întotdeauna și un inestimabil instrument de lucru, o carte de referințe mereu în mîna cercetătorilor.”* Însă pentru a evita subiectivitatea, apăsarea necesitatea publicării unor documente veridice. *“Pînă în 1933, cînd Torouțiu a publicat caietele cu procese - verbale ale Junimii, redactate de Xenopol, amintirile lui George Panu erau utilizate ca principal mijloc de informare”* (Z. Ornea). Aceste amintiri, precum și alte documente fac posibile diverse unghiuri de vedere ale diferitor contemporani ai epocii și ne permit, prin asamblarea lor, să ne formăm o imagine completă asupra unor realități ale trecutului. Utilitatea acestor studii rămîne a fi, astfel, de necontestat pentru orice cercetător literar care vrea să-și construiască o părere despre epoca în care au activat astfel de cercuri literare ca **Junimea** cu personalități marcante, care au reușit să impună spiritul critic și polemic al perioadei respective din istoria literară română. *“Materialul pus la îndemîna istoriei literare, afirmă P. Constantinescu, e afit de prețios, în unele laturi, încît din el se poate alcătui o întregă monografie asupra Junimii”*.

Studiile... pot fi împărțite, după părerea lui Perpessicius, în două serii: din prima fac parte primele șase volume în care se conține informația referitoare la epoca **Junimii**, precum și volumele al IX-lea și al XI-lea. Materialul documentar este bine structurat: fiecare volum conține corespondența unei personalități sau a unei perioade de timp, cu notele de rigoare și cu un indice model. Fiecare volum posedă indicația precisă despre informația cuprinsă în volumele anterioare și despre cea care va fi inserată în volumele preconizate pentru editare. Structurarea perfectă permite aflarea materialului necesar în scurt timp, iar aspectul de arhivă al **Studiilor...** incită interesul pentru lectură. În rîndurile

acestor **Studii...** se întâlnesc păreri și opinii, portrete și imagini conturate pe fundalul unor schimbări literare; în fața ochilor se derulează filmul unei epoci apuse, creînd senzația unei vecinătăți imediate.

Perpessicius considera că „opera oricărui autor se luminează prin cunoașterea condițiilor de laborator în care a fost distilată”, volumele din **Studii...** avînd tocmai această utilitate primordială, de a spori valoarea „cînd poemul sau nuvela se văd înflorind ca nufărul din nămol.” Vorbind despre calitatea muncii celor doi, la apariția primului volum, Perpessicius remarcă faptul că „volumul întrunește toate condițiile unei lucrări moderne, mai exact occidentale. Profunziune de note explicative și indice sistematic, ușor maniabil, completează meritele acestei lucrări și-i dau toate atributele unui veritabil instrument de cultură”, semnalînd „cu toată deferența rîvna și utilitatea colecției...”. Toți cei care au comentat lucrările lui Torouțiu au remarcat excelența documentare și imparțialitatea sa.

Volumul al VII-lea al **Studiilor...**, înfîiul din seria a doua (serie care inserează și volumele al VIII-lea, al X-lea și al XII-lea), expune corespondența lui N. Iorga între anii 1890 - 1934. Volumul dispune de o introducere de peste 100 de pagini în care este expusă doctrina și amploarea mișcării **Semănătorului**, completînd cu informații biografice personalitatea unora dintre corespondenții lui N. Iorga, animatorul acestei mișcări. Ideea vehiculată, asupra căreia se insistă în introducere, este măsura în care **Semănătorul** își datorează faima lui N. Iorga.

Valoarea **Studiilor...**, după părerea autorului în-suși, constă, mai întîi de toate, în ilustrarea adevărului istoric, prezentarea de documente autentice și nu amintiri trecute prin prizma subiectivității (Vezi: Introducerea la vol. al IV-lea al **Studiilor...**, 1933, pp. XCII-XCIV). Aceasta era și părerea contemporanilor și a posterității, care, deși a dat uitării personalitatea alcătuitorului și editorului, a utilizat cu

regularitate aceste documente. „*Corespondența junimiștilor*, menționează Al. Zub, oferă veritabile autobiografii spirituale, peste care nu se poate tre-ce. Multe din scrisorile junimiștilor, confesive, po-lemice sau simplu documentare, trebuie considerate ca ținînd de operă. Eminescu, Slavici, Maiorescu, Negruzzi, Duiliu Zamfirescu sînt virtuoși ai genului, scrisorile fiind adesea invocate la Junimea ca sursă documentară” (Al. Zub **Junimea: implicații istoriografice 1864 - 1885**. – Iași, 1976. – p. 127 - 128). Prin **Studii...** se poate păși dincolo de simpla documentaristică. **Studiile...** sînt o „*arhivă bio-grafică, pe temeiul căreia atîția dintre scriitorii noștri apar în adevărată și avantajoasă fizionomie literară*” (Perpessicius). Prin prizma acestor mărturii ale se-colului se înfiripează o imagine mai mult sau mai puțin completă. „*Din hîrtii moarte și uitate, cum bine spune Scarlat Preajbă, dl Torouțiu a făcut ființe vii, trăitoare, căci le-a dat viață.*”

Pornind de la premisa că amănuntele din viața unor personalități, cu tot caracterul temporalității lor, pot conduce la revelarea unor adevăruri ce pot scăpa altfel celor mai atente cercetări, cu ajutorul unor scrisori din **Studii...** autorul descoperă influențe ale filozofiei engleze (Buckle, Latus, Draper) sau germane (Schopenhauer, Kant, Jasche) în cultura română. „*Iată deci și ceva despre viziunea statică a Studiilor și documentelor literare, studii pe care unii le pot crede utile numai pentru valoarea bibliografică și istorică a lor. Nu, scrisorile pe care I.E. Torouțiu le-a intitulat Studii și documente literare și pe care dsa le-a însoțit de sute de note deosebit de prețioase pentru informare, precizia și bogăția lor de amănunt au și un cuprins vast de idei*

ce se pot laolaltă relaționa și care pot constitui, cum am văzut, elemente de valoare pentru o cunoaștere statică a lor” (Iosif Brucăr). “Studiile torouțiene remarcă M. Golea, au vigoare, retorism, parfum de epocă.”

După parcurgerea primelor trei volume ale colecției, Camil Petrescu considera că documentele prezentate „completate cu un imens bagaj de note, [din] aceste 1000 de pagini se citesc cu interesul și agrementul unui roman, atât de bogate sunt în lucruri și întâmplări dintr-o întreagă epocă.” Impresionat de calitatea materialului lecturat, romancierul apreciază că „aceste volume din **Studii și documente literare** sunt de altfel caracteristice pentru o mentalitate, aceea de cărturar român”. “Importanța acestor **Studii și documente literare** și gradul de utilitate la care au răspuns îl pot dovedi nenumăratele, aproape zilnicele referințe... de istorie literară”, (Perpessicius), referințe care se fac pînă în prezent, căci grație acestei colecții atîtea “...din tainele obscure ale istoriei **Junimii** s-au lămurit”, taine ale “*trecutului nostru literar*”. Pentru un cercetător de istorie literară colecția are valoare, prezintă interes îndeosebi, căci nu poți păși peste simpla și atît de banala documentaristică în studiul operei unui scriitor, în pătrunderea esenței culturale a unei personalități. În 1934 lui I.E. Torouțiu i s-a acordat premiul „Ștefan I. Costacopol” pentru critică cu lucrarea **Studii și documente literare**.

Anul 1936 aduce literaturii române volumul **Pagini de istorie și critică literară** pe care I.E. Torouțiu îl scoate în propria tipografie. Unul din exemplarele acestei cărți ieșite de sub teascurile tipografiei torouțiene se păstrează în fondul de carte rară al Bibliotecii Universitare “*Alecu Russo*” din Bălți, fiind disponibil filologilor, actualilor și viitorilor critici literari. Cele 272 de pagini reiau articole apărute în presa treizecistă, dovadă a perseverenței incurabilului polemist. Rod al unor sistematice și verificate studii și cercetări făcute de-a lungul timpului, temeinic argumentate cu documente pentru colecționarea cărora a dat dovadă de pasiune pă-

timașă, **Paginile...** ne înfățișează două categorii de cercetători:

1. pe de o parte, cei aplecați asupra studiului minuțios, care-și verifică repetat orice informație, care-și demonstrează cu argumente de netăgăduit orice informație, care se bucură pentru stabilirea fiecărei date sau fiecărui nume ce pot face lumină în hățișurile vieții și operei celor pe care-i studiază;
2. pe de altă parte, onestul bucovinean scoate la iveală pe cei care „utilizează osteneala altor cercetători fără ca să citeze” (P.Iroaie), care mistifică (ca G.Panu) ori plagiază (ca G.Călinecu) în modul cel mai evident.

Făcînd **Critica criticii românești**, o recenzie a **Paginilor...**, Petru Iroaie dovedește o caldă simpatie pentru acest „om al preciziei, izvoditorul de documente și studii literare [care] confruntă edițiile cu manuscrisul ori de cîte ori s-ar isca vreo umbră de neîncredere.” Căci I.E.Torouțiu întotdeauna pleda pentru o “cît mai autentică prezentare a realității istorice”, acesta fiind crezul întregii sale vieți. P. Iroaie sesizează nemulțumirea literatului față de „năpădirea literaturii de imoralitate”, determinată de spiritul mercantilist precum și superficialitatea unor intelectuali care „bagatelizează istoria literară”. Se simte, de asemenea, amărăciunea recenzorului, izvorîntă din modul superficial de abordare a cercetării a unor literați români: „atîta inconștiență și incorectitudine...”. P. Iroaie aduce la cunoștința cititorului care nu a intrat în posesia volumului cazurile de falsificare a adevărului istoric, de plagiat grosolan: „*Încolo, d.Călinescu plagiază curent, împăunîndu-se cu osteneală și înțelepciune străină...*”

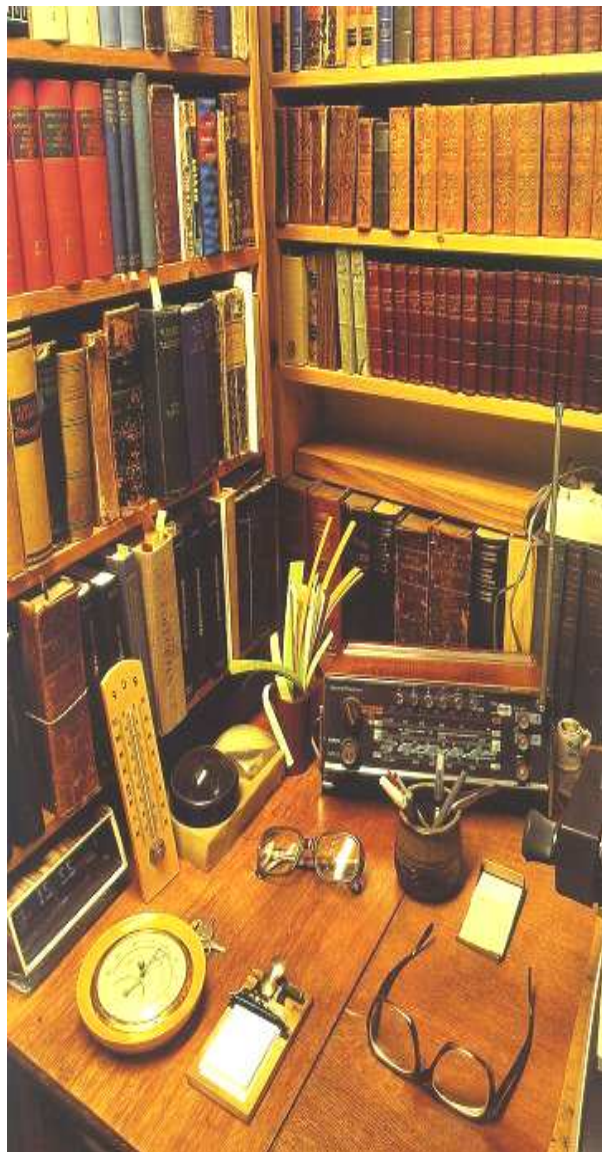
În scrierile lui P. Constantinescu, personalitatea lui Torouțiu revine în permanență, fiind menționat fie ca editor, fie ca autor al unor lucrări, de atenție mai specială bucurîndu-se **Pagini de istorie și critică literară**, criticul remarcînd obiecțiile făcute monografiei lui G. Călinescu. În tradiția consacrată de a recepționa viața și opera lui M. Eminescu, prin prizma viziunii lui G. Călinescu, putem găsi opiniile unui eminescolog considerat începător la vremea sa. Substanțială este și analiza făcută operelor critice

ale lui G.Călinescu *Viața lui Mihai Eminescu și Opera lui Mihai Eminescu*. De fapt, sînt niște atacuri drastice, G.Călinescu fiind învinuit de plagiat și ironizat pentru lipsa de originalitate: *“Utilizarea materialului din lucrările altora fără mărturisirea precisă, iarăși nu-i ceva nou”*. (**Pagini de istorie și critică literară**, 1936, p.146) Este luată peste picior frivolitatea acestui elev al *“profesorului model de corectitudine...Vasile Pârvan”*, care declară *“cu o seninătate ilariantă: “n-am găsit de cuviință a cita”, trimițîndu-te la bibliografia eminesciană”*. (idem, p.147 - 148) Criticul pune la îndoială cu îndrăzneala specifică acestui bucovinean călit prin înfruntarea greutăților, toate faptele care nu-și găsesc confirmare în vreun document scris sau care par a fi nereale. Torouțiu, fiind un *„om al preciziei”* (P. Iroae) înainte de toate, îl învinuiește pe G. Călinescu că neglijează faptele atunci cînd *“există materialul precis”*. Analizînd momentele ce țin de latura erotică a vieții lui M. Eminescu, criticul opune studiului călinescian observațiile altor contemporani, cum ar fi cuvintele lui I. Slavici din *“Amintiri”*, observînd diferența tranșantă în expunerea faptelor de către cei doi. În final, Torouțiu concluzionează: *“biograful îl smulge pe poet și-l transpune în epoca noastră”* (idem, p.157), altfel spus îl demitizează.

În **D. Murărașu: “Naționalismul lui Eminescu”** I.E. Torouțiu face o caldă și argumentată recenzie acestei lucrări, apreciind *„imensitatea muncii depuse de cercetător”, „munca trudnică”* din care a ales tot ce era mai elocvent, precum și metodele folosite: *„ În ce privește metoda, renunțînd la estetismul nebulos și disprețuitor de date precise, și la istorismul care se îngreșește cu date fără să țină seama de frumusețea scrierilor, dl Murărașu, așa cum îi dicta însuși bunul simț, a înțeles că are să se ocupe de o operă din care o parte este poezie determinată de anume împrejurări, iar altă parte proză politică remarcabilă, care, dacă și azi se citește cu plăcere, e numai fiindcă afară de idee se găsește în ea suflu liric și expresie, adevărată ceea ce se numește valoare literară.”* (**Pagini de istorie și critică literară**, 1936, p. 122) Este firească atitudinea

lui I.E. Torouțiu dacă nu uităm că apărarea intereselor naționale a fost temelia activității tuturor intelectualilor români, veniți dintr-o lume în care sentimentul patriotic era mai puternic antrenat.

Considerînd că *„criticul nare voie să iscodească*

*după cum îl taie mîntea, ci datorită sa este să studieze documentar literatura și istoria literară”, P.Iroaie apreciază că „întrunind aceste calități, cartea d-lui Torouțiu e una din cele mai frumoase și mai juste opere de critică literară ce s-a scris la noi.” Rămîne ca cititorul, atît cel contemporan cu **Pagini... și Critica criticii literare**, cît și cel care, privind de la distanță de aproape trei sferturi de veac, să observe că „exactitatea, controlul și obiectivitatea care se desfășoară din prima pînă la ultima pagină, detaliul și ansamblul fenomenului literar din cartea aceasta îl situează pe d. I.E. Torouțiu printre puținii (Și cît de puținii!) veritabili critici români.”*

Paralel cu articolele polemice din **Pagini de istorie și critică literară** (antrenante șarje anti - Călinescu, anti - Arghezi, anti - Ciorănescu ori anti - SînGiorgiu) în care-și apără cu argumente solide ideile, I.E. Torouțiu își va continua activitatea de harnic și generos colecționar. Bogata sa activitate de profesor, traducător, publicist, istoric și critic literar, folclorist, autor de studii sociologice, tipograf, academician, patron și mecenate, filantrop, spirit de înaltă cultură, dar și de rară inițiativă și energie practică, strălucit reprezentant al idealismului real pe care îl preconiza încă de student, crainic al culturalității și vredniciei bucovinene,[...]nu e îndeajuns studiată. “E o culme strălucită la care s-a ridicat omul acesta prin vrednicia proprie, prin energie și talent, adevărat selfmade man în înțelesul cel mai propriu, cel mai curat al cuvîntului.”

Bibliografie:

1. C. Cubleșan. *Eminescologul temerar I.E. Torouțiu* // Dacia literară, 2004, nr. 6, p. 23 - 26.
2. L. Papuc. *I.E. Torouțiu față în față cu N.Gane* // Dacia literară, 2003, nr. 4, p. 19 - 20.
3. L. Papuc. *I.E. Torouțiu – 50 de ani de la moarte* // Convorbiri literare, 2003, nr. 12, p. 84.
4. G. Răduică, N. Răduică. *Dicționarul presei românești (1731 - 1918)*, Ed. Științifică, Buc., 1995.
5. Al. Zub. *Junimea: implicații istoriografice 1864-1885*. – Iași, 1976.

6. Perpessicius. *Opere: mențiuni critice* în 7 vol., Buc., 1971.
7. Iosif Brucăr. *Filozofia în Studii și Documente literare*, în „România literară”, nr.70 din 17 iunie 1933, p.III. 83.
8. Oltea Prelucă. *Un om în furtună: Ilie Torouțiu în revista Agero*, revistă pe internet a Asociației Germano – Române.
9. D. Vatamaniuc. *I.E. Torouțiu, exeget al edițiilor poeziei eminesciene* // Bucovina literară, 2003, №1(143), p.1,5.

